

Forfatteren er redaktør på Jysk Ordbog

Torben Arboe:

En stor ordbog over moderne dialekt på Mors

Anmeldelse af

Morsingbo-ordbog – *De ær sø'en, vi sæjje*. Ved Hanne Glintborg. (u.år, men 2014, 2. (og vist 3.) oplag 2015). A4-format på tværs. Ordbog: 930 s., trykt som 2 sider ordbog på hver helside. Register: 92 helsider, placeret foran ordbogsdelen. For- og efterord mv.: 4 helsider. Tryk: Morsø Folkeblad.

Det er en kæmpeopgave, Hanne Glintborg har sat sig for at løse, nemlig at skrive en ordbog over morsingmålet i nutiden ved systematisk at gennemgå hele Retskrivningsordbogen (RO) 1955 (3. oplag 1957) og for hvert enkelt ord notere, om ordet bruges i morsingmål, og i givet fald, hvordan det udtales dér. Mange ord får her karakteristikken: 'udtales på almindelig dansk'; men ved de fleste vises ordets udtale og brug ved hjælp af mundrette, dialektale sætninger, der også oversættes til rigsdansk. Baggrunden for det store arbejde er, at Glintborg (f. 1936) selv altid har talt morsingbosk, og

så er det ikke rart at opleve, at dialekten langsomt forsvinder. Vor tids ungdom har nok nogenlunde bevaret den morsingboske sprogtone; men ordene og udtrykkene forsvinder umærkeligt. Der er allerede i dag en mængde morsingboske ord og udtryk, som børn og unge i dag overhovedet ikke kender (Forordet).

Glintborg har derfor arbejdet for, at dialekten "i hvert fald på tryk bevares for eftertiden", og dette mål må siges at være opnået fuldt ud.

Dog er ikke alle sammensætninger i RO medtaget; de indgående ord behandles jo hver for sig, som det bemærkes i forordet. Alle opslagsord er anført med stort begyndelsesbogstav, hvilket er bibeholdt i det følgende.

1. Ordforråd

1.1. Dialektale ord og former

Fremgangsmåden i *Morsingbo-ordbog* er ganske utraditionel i forhold til tidligere dialektordbøger og andre beskrivelser af dialekters ordforråd, hvor man oftest tager udgangspunkt i de (gamle) dialektale ord og højst nævner rigsdanske ord som nyere ord i dialekten. Det gælder fx Arne Espegaard: *Vendsysselsk Ordbog* I-IV (1972-74) og fra Sønderjylland M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk* I-II.5 (1961-69), men også emneinddelte dialektbeskrivelser som Peter Skautrup: *Et Hardsysselmaal* I-II (1927-79) og A.C. Skyum: *Morsingmålets Ordforråd* I-II (1948-54). Hanne Glintborgs tilgang sikrer derimod, at man tager stilling til hele det "nutidige" rigsdanske ordforråd og gengiver alle tilsvarende dialektord; men den indebærer en risiko for, at nogle rent dialektale ord ikke kommer med, hvis de ikke har rigsdanske synonymer, hvor de naturligt kan nævnes.

Ordbogen viser, at mange gamle udtaleformer fortsat findes og bruges, fx at *Stalden* udtales *æ støll*, og at *Kælve* udtales *kal* (egentlig et verbum *kalve*). Ligeledes, at *Torden* og *tordne* har de gamle udtaleformer med tv- i forlyd: *tvorn* hhv. *det tvorner* = det tordner.

Skønt udgangspunktet er rigsdansk, kommer mange ældre dialektord med i ordbogen via eksempelsætningerne; her skal nævnes nogle prøver på dette i alfabetisk orden. Under *Frost* (der i øvrigt udtales *frøst*) anføres sætningen: *æ tell ær æe æ juvve* = "*æ tell*" (*frosten*) *er af jorden*; her kan formen *tell* ikke optages i selve ordbogen, men indgår i register-afsnittet, bl.a. som *Tell* (*æ*) = *Frosten* i listen "Morsingbosk > Almind.dansk" (herefter blot Mors > Dansk; se nærmere om registrene i afsnit 4). I forbifarten bemærkes her et grammatisk forhold, vestjysk foransat artikel i eksempelsætningen (jf. Jysk Ordbog atlas-kort K 6.1). – Under subst. *Kløver* (plante) nævnes: vi kalder tit *kløvve fo smæer* = *kløver for "smæer"*, et ord, som heller ikke kan optages i ordbogen, men findes i uændret form i registeret Mors > Dansk; i Jysk Ordbog og Ordbog over det danske Sprog er opslagsformen *smære*. Den efterfølgende sætning under *Kløver* lyder: de (dvs. kløverne) kan være meget gode *po æ nylling* = på "*æ nylling*" (*ny-udlagt, første års græsmark*). Denne betegnelse og definition er dog ikke kommet med i registrene. Ordet findes også hos A.C. Skyum: *nylæng* = Nyl-ling, Nykløver, Skyum.I.68; i Jysk Ordbog bliver opslagsformen *nyling*. – Under *Rar* nævnes forbindelsen: (han er) *Hi'rl igjemmel en svå'e mann* = *Helt igennem en "svåe" (rar) mand*; her findes *svåe* ikke i ordbogen eller Mors > Dansk-registeret, men er med i Dansk > Mors-registeret som *Rar* (=) *Svåe*; i Jysk Ordbog vil opslagsformen blive *svar*. – Under *Skarpsleben* finder man et idiom, en talemåde, jf. sætningen: *Næ'e dæn gy skik på gris* (= når man gør skik på gris) *skal man have en skarpsleben kniv*. 'Gøre skik på gris' betyder 'skære slagtet gris op i de rigtige dele el. portioner til madlavning', hvilket ikke forklares, og der henvises ikke hertil fra hverken *Skik* el. *Gris* i registrene. Hos Skyum forklares *gøre Skik på* som 'overkomme, blive færdig med Arbejde', Skyum.II.251.

Det kan nævnes, at der under *Ekskluderet* ses et godt eksempel på brug af gammelt og nyt ordforråd i samme sætning: *hun håed lavve nøj moeg-værk – stek imud æ regle – så hun bløv ekskludir-e a æ fo-*

ening uden vidre varsel (= hun havde lavet noget møgværk – stik imod reglerne – så hun blev ekskluderet af foreningen uden videre varsel). Det ses, at *moeg-værk* oversættes ved *møgværk*, en sammensætning, der ikke har fundet vej til ordbogens register og for øvrigt ikke findes i Retskrivningsordbogen. A.C. Skyum har heller ikke ordet *moeg-værk*; men det findes i andre nordjyske kilder.

Også et par nye ord eller sammensætninger fortjener at nævnes. Under *Næstsøskendebørn* oplyses, at disse slægteninge ”kan vi godt somme tider finde på *å kal knoglsøsken*” (= at kalde knoglesøskende); dette ord er medtaget i registeret Mors > Dansk. Et andet ord, som formentlig også er dannet i lokalmiljøet, ses under *Treer*: nu skal jeg lige slå en treer *å så gy dæ ludopo tt* (= og så gøre dig ludopotte); sidste ord forklares ikke og er ikke medtaget i registrene, men må vel betyde ”slå dig hjem i ludo”.

1.2. Rigsdanske ord i dialekten

Som antydet i indledningen får en stor mængde ord blot karakteristikken: ’(*udtales på almindelig dansk*)’, og der gives derfor ingen udtaleeksempler. Det gælder mange steder afsnit på op til ca. 10 opslagsformer i træk, fx fra *Antydning* til *Appel*, fra *Vovehals* til *Vrangmaske*, enkelte steder endnu flere, fx 15-20 i afsnittet fra *Karamel* til *Karetmager*. Men ved adskillige opslagsformer af denne type er det lidt af en tilsnigelse at hævde samme udtale som i rigsdansk; det kræver tillempninger af reglen på i hvert fald to punkter.

1) Tostavelsesord udlydende på -e (som fx *Bjælde*, *Bjærge*, *Blase*, s. 47) udtales på jysk generelt som enstavelsesord (med tab af det udlydende -e), her altså udtaleformer som *bjæl*-, *bjær*-, *bla*·s, den såkaldte jyske *apokope*. I ordbogens forord nævnes vedr. endelsen -else, at her ”*sluger vi e-et*”, fx i *Hukommels*, *Fonyvvels*, *Berigels*; men dette gælder generelt for flerstavelseord med udlydende -e. Enkelte har i ordbogen fået en lidt ændret karakteristik: ’(*udtales næsten som på rigsdansk*)’, fx *Besættelse*, *Besøgelse*.

2) Nogle ord har stød i rigsdansk udtale, men ikke i morsingsk og størstedelen af jysk, nemlig ord, der ender på stemt konsonant + klusil (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 1.2), fx *Amt*, *Blank*, *Folk*, *Flink*, *Flint*, *Halt*, *Kalk*, *Skrænt*.

Enkelte andre ord udtales formentlig heller ikke som i rigsdansk. Fx udtales *Motor* næppe *mo·tor*, men snarere med hovedtryk på anden stavelse og stød på vokalen der: *mo¹to:r* (som i jysk i almindelighed). Adjektivet *Tålig* (*from, medgørlig*) udtales næppe som på rigsdansk, men snarere *tålə*, jf. Skyum.II.184.

Om mange andre ord i gruppen med ”almindelig dansk” udtale vil man sige: ja, rigsdansk, men bruges vel ikke i daglig, dialektal tale, fx *Bisætning*, *Gifttyde* (plante). Det gælder også mange fremmedord og faglige ord, fx *Blende* (*mineral*), *Subsistere* (*have til livets ophold*). Der trækkes dog en grænse ved nogle fremmedord, idet de får karakteristikken: ’(*bruges ikke på morsingbøsk*)’, jf. fx *Shrapnel* (*granatkardæsk*), *Sublunarisk* (*under månen, jordisk*); sådanne ord falder måske ind under en retningslinje nævnt i forordet: ”De værste fremmedord er ikke beskrevet”.

2. Udtalegengivelse, lydskrift

Her ser jeg først på de lydforhold mv., der nævnes i forordet (2.1-2.4), dernæst enkelte andre.

2.1. Stød. Der anvendes generelt apostrof ’ som stødtegn ved vokaler, fx *po’e* (*på*), *ni’e* (*ned*); det gøres rimeligt konsekvent. Ved konsonanter bruges if. forordet i stedet ”et ekstra endelsesbogstav”, fx *støkk* (*stykke*), *løkk* (*lykke*), *mapp* (*mappe*) – som faktisk dækker **vestjysk stød**. Denne notation kombineres dog oftest med stødtegnet, fx vedr. de nævnte ord: under *Mappe* forbindelsen *Æ ma’pp* = mappen, tilsvarende i sammensætninger som *Styk-gods*, *Stykkevis* formerne *stø’kk-gos*, *stø’kk-vijs*; desuden kan nævnes fx *klo’kk* klokke, *spe’kk* spække, og sammensætninger som *klo’kkkjæed* klokkekæde¹, *kvo’tts-pel* kortspil. Men dermed kan man ikke helt sikkert vide, om fx *hopp* hoppe, *spøtte* spytter, faktisk udtales med vestjysk stød, jf. at fx *Støtte* og *Skærpe* anføres som udtalt ”på almindelig dansk”, dvs. uden stød.

Forfatteren er klar over, at notationen ikke altid er helt konsekvent, jf. bemærkningen i forordet: ”Det er uhyre svært at skrive lydskrift rigtigt”.

¹ I Mors > Dansk registeret med henvisning til *Urkæde* s. 851, hvor formen dog blot skrives *klokkjæed*.

2.2. Klusilspring. ”Endelsen **i** bliver til **ek**”, noteres det i forordet, og der gives eksemplerne: *Nek (ni)*, *Tek (ti)*, *Sympatek (sympati)*, *Energek (energi)*. Tilsvarende kunne have været nævnt, at *-y* udtales *-øk*, og *-u* *-uk*, jf. fx formerne *bøk* by, *søk* sy, *ruk* ru. Men denne udtale af de høje vokaler *i*, *y*, *u* med såkaldt klusilspring (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 2.1) gælder også i andre positioner i ordene, fx foran de stemte konsonanter *-n* og *-l*, jf. *grekn* grin, *grøkn* gryn, *dukn* dun hhv. *hvekl* hvil, *søkl* syl, *gukl* gul, desuden foran *-r*, hvor ordene næsten bliver tostavelser, fx *sekker* ser, *døkke* dyr (subst.), *føkke* fyr, *mukke* mur. Denne udtale er tydeligt fanget ind i en sætning under *Ond*, nemlig om en person: *Sukke å ukn fra måe te avten!!* (= sur og ond fra morgen til aften). Den findes også i nyere ord, fx *tærpentekn* terpentint, *tastatukke* = tastatur.

2.3 -ere > -ir. ”Endelsen **ere** bliver til **ir** (med et stille efterfølgende e)”, anføres det i forordet, med eksemplerne *Intresir-e* interessere, *Reagir-e* reagere, *Levir-e* levere. Det ”stille e” må betegne svagtryksvokalen *-ə*, og *-ir-e* må betegne udtale af diftong med stød: *-i'ə* (jf. artiklen *-ere* i Jysk Ordbog); den er karakteristisk for denne type verber indlånt fra rigsdansk.

2.4. I forordet noteres også, at endelsen ”**hed** bliver til **hied**”, fx *Kærlig-hied*, *Ærlig-hied*, *Venlig-hied*. Det er egentlig blot endnu et eksempel på udtalen af *e* som *i'ə* (jf. 2.3) i en mindre gruppe ord, især indlånte fra rigsdansk.

Efter omtalen af disse særlige udtaleforhold konkluderer forordet: *Jo-jo! Dær ær en skam en slavs system i vor dialækt.*

2.5. Af eksemplerne i afsnit 2.2 fremgår, at dialektens *i*, *y* ved klusilspring (oftest) gengives med *e*, *ø*, fx *nek* ni, *bøk* by. Det kan sammenlignes med lydformerne hos A.C. Skyum, hvor der noteres *i*, *y*, jf. fx *ni'k* ni, *by'k* by, *gri'kn* grin, *gry'kn* gryn, *hwi'kæl* hvil, *sy'kæl* syl. Det er muligt, at vokalerne her udtales mere åbent nu end omkring 1950; ellers er der tale om en lidt særegen notationspraksis i Morsingboordbogen.

2.6. I afsnit 2.3 omtales, at diftongen *iə* gengives med *-ir* ved endelsen *-ere*; men det gælder faktisk generelt, at *-ə* i denne diftong skrives *-r*, jf. fx udtalen *hi'rl* af Hel, *-dir'ls* af *-dels* i *Mestendels*, *sti'rn* af *Sten*, *stirndøe* af *Stendød*. Det samme ses ved diftongen *uə* som

udtale af vokalen *-o-*, der gengives med *-ur*, fx har *Rose* udtalen *rurs*, og *Sol* udtales *su'rl*. Desuden bruges *-r* i udtalen af ordet *ikke*, nemlig: *e'r*, hvilket er så specielt, at det nævnes i forordet. Man ville her forvente udtalen *e't* med vestjysk stød eller blot *e*" (jf. artiklen *ikke* i Jysk Ordbog), og det er formentlig sidstnævnte form, der i Morsingbo-ordbogen skrives *e'r*. I sammentukne ord noteres blot *-r*, fx *da'r* = da ikke, *no'r* = nu ikke.

2.7. Der kan anføres mange eksempler på, at *-nd-* udtales *-j-* efter bagtungevokal (jf. Jysk Ordbog atlaskort K 4.4), fx formen *fojjen* under (participiet) *Fundet* og under *Svinde* participiumsformen *svojjen* = svundet.

2.8. Forbindelsen *-rn* udtales i nogle ord *-r*, i ordbogen dog skrevet *-e*, fx *gjae* = gerne, *måe* = morgen, desuden i fx *bå'e* = barn, *ba'r* = børn. Men *Jern*, *Korn* og *Stjerne* anføres som udtalt som på rigsdansk, hvor man i hvert fald for et så centralt ord som *Korn* ville vente den gamle udtale *ku'r* (jf. Skyum.I.69 o.fl.st.) bibeholdt, især da sammensætningen *Kornmod* gengives med u-vokal, *Kuemåen*.

2.9 Der skrives generelt *v* i stedet for dialektens *w*; det gælder altså også hele V-sektionen. Dermed kan ved fx *Vand* skrives: 'udtales på almindelig dansk', skønt det antagelig udtales *wand* el. lign.; den gamle udtale med å-vokal *wån'* (Skyum.I.63) er forladt for længst. I indlyd skrives *-vv-* i stedet for *-w-*, fx *drøvven* = dreven, *knevvens* = knebent, *skryvvels* = skrivelse.

2.10. Af bevarede ældre træk kan afsluttende nævnes, at vokalen *i* ofte noteres *ij*, fx *spijses* = spises, *svijn-hældi* = svineheldig, der kan sammelignes med *spij:s* (Skyum I.123) hhv. *'swij·n(ə)hældiq* (Skyum II.240). Vokalen *y* er bibeholdt i ord som *kykken*, *kyd*, *kye* = køkken, kød, køre. Forlydspalatalisering af *k* anvendes stadig, jf. fx en personkarakteristik med en lidt overraskende talemåde: *hun var så skjelyvve-e, hun ku stå'e møtt i æ ueg å sek te beeg sønde-e* = så skeløjet, at hun kunne stå midt i ugen og se til begge søndage (!).

3. Register

Register-afsnittet forrest i ordbogen indeholder (som omtalt i afsnit 1.1 ovf.) to alfabetiske registre: dels over ordbogens ord fra morsingbosk til "Almind.dansk", dvs. rigsdansk, dels over ordene fra rigsdansk til

morsingbosk, begge med angivelse af sidetal i ordbogen; de to registre blev i afsnit 1.1 kort betegnet Mors > Dansk hhv. Dansk > Mors. De er indrettet på overskuelig måde med 4 spalter på hver helside; på venstresiderne står Mors > Dansk-registeret, på højresiderne tilsvarende Dansk > Mors-registeret. En venstreside og tilhørende højreside er tildelt samme sidetal, fx: (venstre) SIDE 17. L: 4 spalter morsingbosk – dansk, (højre) SIDE 17. L: 4 spalter dansk – morsingbosk; der anvendes kapitæler for at adskille registerets sidetal fra ordbogsdelen, og registrene går fra SIDE 1 til SIDE 46.²

Enkelte linjer er sat med fed skrift, fx SIDE 1: *A - jeg - 281*, for at markere et ord eller en udtaleform, som ikke findes i Retskrivningsordbogen, og henvise til en side i ordbogen med den pågældende form brugt i en sætning. Et eksempel på brug af et helt andet ord er: *Lijm – Kost – 327*; her finder man på s. 327 under *Kost* bemærkningen: *Ja, vi kalle no alså en kost fo en lijm*; et ord, der må skrives *lime*, og som kendes i ældre rigsdansk (jf. ODS I. *Lime*). Nogle få steder er afsnit på ca. 10 linjer skrevet med fed skrift, fx SIDE 4, fra *E-egblomm (æ) – Æggeblommen – 913* til *E-egvender – Æggevender – 914*, hvilket afspejler dialektens udtale af *æg* med vokalen *e*, og SIDE 22, fra *O'e (æ) – Åen – 925* til *Obning – Åbning – 926*, afspejlende dialektens *o* versus rigsmålets *å*; tilsvarende ca. 35 linjer SIDE 45, fra *Øvverask ... 490* til *Øvvevællene ... 493* vedr. udtalen *øvve-* versus rigsmålets *over-*.

Via Mors > Dansk-registeret kan man let finde frem til eksempler med bl.a. vestjysk stød og klusilspring (fx *klo'kk* hhv. *grøkn*, jf. afsnit 2.1-2.2 ovf.). Desuden næsten alle dialektale former, fx *hævl* = høvl, SIDE 12 med henvisning til ordbogen s. 256, hvor man under *Høvl* finder sætningen: *Han ær gu'e te'e bruv en hævl* (= god til at bruge en høvl). Ved nogle substantiver anføres det bestemte kendeord *æ*, jf. fx *Goeæjjer (æ) – Gårdejerer – 210*. Ved stærkt bøjede verber henvises fra bøjningsformerne, fx *Lå – lagde – 384* og også *Lå – lagt – 384*, hvor man så under *Lægge* s. 384 finder sætninger med både infinitiv *leeg* og de nævnte præteritums- og participiumsformer.

² Rækkefølgen er dog blevet den omvendte ved SIDE 22-29 og de fleste af SIDEerne 35-46 (altså Dansk > Mors på venstresiderne, Mors > Dansk på højresiderne), så man i sidste halvdel af registeret ofte må lede lidt for at finde en ønsket form.

Enkelte dialektale ord er dog ikke kommet med i ordregisteret. Fx anføres under *Praktisk* sætningen: (det ville være praktisk,) *hves I ku sæed å leeg Je sage po plass* = *hvis I kunne "sæde" (sanse) at lægge Jeres sager på plads* (s. 524); herfra ses ordet *sæed* ikke i Mors > Dansk-registeret. Ligeledes ses under *Kvie* sætningen: *Vi hå kjåvt en huvlens gu'e kvij* = *har købt en hulens god kvie*, hvorfra ordet *huvlens/hulens* (= gevaldig el. lign.) ikke er kommet med i registrene. Også enkelte sammensætninger mangler; fx ses under *Markedet* udbruddet: *Sekken gidmarken!* = *Sikket gedemarked!* Her har *gidmarken / gedemarked* ikke fundet vej til de alfabetiske registre. Men registrene er meget udførlige og giver gode oversigter over de tusindvis af dialektale ord og udtaleformer i ordbogen.

Afslutning

Skønt Morsingbo-ordbogen er utraditionelt anlagt i og med, at den som omtalt indeholder en mængde rigsdanske ord, er den en god dialektordbog i kraft af de mange dialektale udtaleformer og oftest gode, mundrette eksempelsætninger (nogle virker dog rigeligt konstruerede til lejligheden). Som påpeget flere steder ovenfor opviser ordbogen både gamle og nyere udtaleformer, i nogle tilfælde inden for samme sætning, til dels antagelig betinget af, at udgangspunktet har været en systematisk gennemgang af Retskrivningsordbogen og dermed rigsdansk. Men formålet har også hele tiden været at give et omfattende billede af nutidigt morsingmåls ordforråd og dermed sikre, at dette og dialekten som helhed fortsat vil blive husket. Thi, som det (under *Ad*) siges med en delvis rigsdansk talemåde: *De go da a skåvven te, hves vo dialækt blyvve hi'rl glemt* = *Det går da ad skoven til, hvis vor dialekt bliver helt glemt*.